

Tarkastelen mielelläni journalismia siinä yhteiskunnassa ja kulttuurissa, jossa se toimii. Lähtökohtanani on ajatus, jossa journalismi on tärkeä yhteisen elämän arena ja ongelmien käsittelijä ja sen tulisi pystyä kuvaamaan yhteiskunnallisia kysymyksiä ja ongelmia mahdollisimman hyvin.

Minulla on myös ajatus siitä, mikä on journalismin tehtävä: sen tehtävä on pitää yllä ihmisten kykyä puhua toistensa kanssa. Journalismi luo ja ylläpitää teknistyvässä ja erikoistuvassa yhteiskunnassa arkijärkeä, yhteistä ymmärrettävää puhetta ja on voima, joka taistelee lokeroitumista ja byrokraatisoitumista vastaan.

Tämä ei ole mitenkään helppo tehtävä, ja sen vaikeus ei johdu niinkään journalismista, vaan siitä millaiseksi yhteiskunta on rakentunut. Suomi on

rakennettu sodan jälkeen nopeasti ja sitä luonnehtivat sekä yksityisellä että julkisella sektorilla suuret laitokset. Byrokraatisoituminen ei tunnusta perinteistä oikeisto-

Mitä kritiikistä jää toimittajan käteen

vasemmisto -rajaa. Se uhkaa yhtä hyvin kommunismia kuin markkinajohdajaksi paisunutta yritystä. 90-luvulla byrokratia etenee ja voi hyvin tulosvastuun nimissä. Tässä tilanteessa useimmat yhteiskunnalliset ongelmat ovat menettäneet selkeytensä ja niiden luonnetta voi kuvata näin:

- (1) Ongelman syy- ja seuraussuhteet ovat epäselvät.
- (2) Mahdollisen toiminnan seuraukset vaikeasti ennakoitavia: ne kumuloituvat ja ulottuvat monille eri alueille.
- (3) Palaute toiminnan seurauksista saadaan vasta pitkällä aikavälillä
- (4) Ongelman ympärillä on paljon ristiriitaisia tavoitteita, joita edustavat erilaiset eturyhmät.

Kun yhteiskuntien koko on kasvanut ja tieteellinen tiedonhankinta ja -tuotanto ulottuu yhä syvemmälle arkielämään, monet ongelmat hahmotuvat näiden ominaisuuksien kautta. Ajatellaan sitten vaikka kansantalouden ongelmia, energiaratkaisuja, terveydenhuoltoa, sosiaalipolitiikkaa tai tiedepolitiikkaa. Kaikissa voidaan puhua epävarmasta informaatioympäristöstä, jossa journalistille on tarjolla puutteellisesti jäsentynyttä tietoa epävarmassa toimintaympäristössä. Valmiita vastauksia ei ole, ja jos niitä tarjotaan, ne sisältävät runsaasti epävarmuutta ja riskejä.

Tässä tilanteessa journalistinen tiedonhankinta joutuu koetukselle ja aika usein epäonnistuu. Syy ei ole yksittäisissä journalisteissa, vaan raameissa, joissa joudutaan toimimaan. Journalismin luonnetta voisi kuvata seuraavilla edellisten ongelmien luonteisiin rinnastuvalla tavalla:

- (1) Journalismi etsii selviä syy- ja seuraussuhteita.
- (2) Journalismi keskittyy yhteen asiaan kerrallaan eikä ehdi hahmottaa asioiden välisiä yhteyksiä.
- (3) Journalismilla on lyhyt aikaperspektiivi sekä menneeseen että tulevaan.
- (4) Journalismi ei ymmärrä arvoihin liittyviä ristiriitoja, vaan etsii yhtä oikeaa ratkaisua.

Useimmiten journalisti toimi kiireen ja rutiinien painamana. Hänellä ei ole mahdollisuutta ja aikaa syvälliseen pohdintaan ja perusteluihin. Päätöksiä on suollettava ulos koneiston puristuksessa. Suurin ongelma on, että journalisti toimii usein epävarmuutta sisältävässä ympäristössä etsien varmaa tietoa. Tällä on monenlaisia seurauksia: yksioikoiset varmuutta huokuvat viestit menevät parhaiten perille, usein syntyy yhden totuuden uutisia, harkitsemattomia paniikkeja ja ajojahteja, joissa jotakin asiaa yritetään ratkaista välittömästi nyt tai ei koskaan -tunnelmissa ja jotka sitten unohtuvat yhtä nopeasti.

Toisaalta kirjoittamista ohjaa asiantuntijoiden kunnioitus ja valjastaminen jutun kärjeksi, eli työssä on paljon tylsää rutiiniväilyä, jossa etsitään asiantuntijaa, joka suostuisi sanomaan "jotakin", jonka sitten toinen asiantuntija kumoo seuraavana päivänä. Tämä johtaa usein myös rituaalisiin uutisiin, joissa puhujat esiintyvät ainoastaan oman instituutiossa edustajana ja hokevat siitä nousevaa kantaa. Julkisuudessa se näkyy jäykistyneinä keskusteluinä, jotka eivät etene tai joissa argumentoinnilla on hyvin vaikea saada prosessia liikauttamaan. Syntyy uutisia, jotka kuvastavat huonosti ongelmien luonnetta.

Yhteiskunnan voi nykyisellään nähdä yhä enemmän kilpailevien asiantuntijajärjestelmien taistelukenttänä. Tässä taistelussa ensimmäinen häviö on merkityksellinen puhe. Suuret laitokset toivovat jäseniltään nimettömyyttä ja siitä seuraavaa ennustettavuutta ja hallittavuutta. Rationalisoidussa erikoistuneiden ammattikuntien yhteiskunnassa yhä useampi meistä on menettämässä oman äänensä ja se on korvautumassa omasta roolista kumpuavalla ennustettavalla ja ehdottomalla asiantuntijapuheella.

Byrokraatin tunnistaa siitä, että hän on varma asiastaan, hänellä on käytössään tosiasioita ja faktoja, eikä hän puhu omista mielipiteistään eikä arvoistaan. Byrokralialla on taipumus tappaa epävarmuus, avoimet kysymykset, keskustelut ja erilaiset mielipiteet. Byrokratia edustaa suurissa järjestelmissä hallittavuuden ja ennustettavuuden voimia, mutta samalla se edustaa turhautuneisuuden, tylsyyden ja tyhjyyden voimia.

Tässä yhteydessä keskeinen kysymys kuuluu: onko journalisti byrokraatti?

Tekisi mieli väittää, että 1990-luvun Suomessa vastaus on yhä useammin kyllä. Journalistisissa teksteissä, jutuiksihan niitä ei enää saa mielellään kutsua, on hallitsevana yhä useammin sen instituution, osaston, tai erikoisalan ääni, jota he ”edustavat”. Tekstien, ainakin niiden vakavasti otettavien eli vakavista asioista vakavasti kertovien, nuotti muistuttaa ministeriön selontekoa tai sitä on vaikea erottaa saman hallinnonalan virkamiehen kat-
sauksesta.

Uusia yhteiskunnallisia liikkeitä, joita tässä yhteydessä oli tarkoitus käyttää esimerkkinä, on hyvin monenlaisia, mutta ne tuovat yhden näkökulman teknistyneeseen ja lokeroituneeseen yhteiskuntaan. Keskusteltavaksi sopii seuraava, professori Reijo E. Heinosen huomio:

”Kun eettinen kysymyksenasettelu torjutaan julkisesta keskustelusta ja eristetään ns. asiantuntijakeskusteluksi ilman yhteyksiä politiikan, taiteen, tieteen ja sosiaalisen kanssakäymisen muotoihin, torjuntaa vastaan nouseva protesti etsii ääriliikkeiden yksinkertaistavia ja aggressiivisiä muotoja.”

Omien pintapuolisten havaintojeni mukaan monissa yhteiskunnallisissa liikkeissä on Suomessa tänään näkyvissä eettisen keskustelun vaatimus. Vaapaat kansalaisliikkeet, jotka nousevat esiin eri puolilla yhteiskuntaa peräänkuuluttavat keskustelua etiikasta olipa sitten kyse eläinten oikeuksista, pikaruuasta, Ken Saro Wivasta tai uususkonnoista. En nyt halua arvioida näiden liikkeiden vaatimusten oikeutusta sen tarkemmin, mutta tulkitsem, että marginaaleista nouseva huuto etiikan puolesta heijastaa jonkinlaista byrokratian kääntöpuolen ääntä. Kokemusta siitä, että yhteiskunnan keskus, poliittinen järjestelmä asiantuntijoiheen sekä myös, ja tässä tapauksessa ennen kaikkea, yhteiskunnan valtajulkisuus, on vaarassa menettää kansalaisia tyydyttävän ja kiinnostavan tavan keskustella eettisistä kysymyksistä.

Eettisen keskustelun yksi keskeinen ominaisuus on epävarmuus ja rajojen ylittäminen. Keskustelijat argumentoivat arvojensa ja näkemystensä pohjalta asioista, joihin ei ole olemassa yhtä oikeaa vastausta, vaan jotka sisältävät erilaisia vaihtoehtoja. Nähdäkseni juuri arvoista keskusteltaessa journalismi on usein vaikeuksissa. Journalistin pitäisi, ainakin Journalistin ohjeiden mukaan, yrittää välittää ”totuudenmukaista, olennaista ja monipuolista tietoa”. Monissa ristiriitaisissa arvoja sisältävissä kysymyksissä olisi totuudenmukaisempaan kuvata kysymykseen liittyvää epävarmuutta, tietämättömyyttä ja erilaisia arvoja, kuin etsiä yhtä oikeaa vastausta.

Kiireen perkaaja

Mitä journalismin kritiikki ja tutkimus voisi sitten tehdä. Nähdäkseni

journalismin kritiikki, siis tietenkin hyvä sellainen, voisi toimia journalistin apuna: olla perkaamassa kiireen ja rutiinien tuomia yksinkertaistuksia ja kliseitä ja asettaa oman työn laajempaan yhteyteen.

Listaan viisi yhteistä haastetta journalismille ja sen kritiikille, asioita, joissa journalismin tutkimus voisi olla apuna journalismille.

(1) Tiedontulvan ymmärtäminen ja suhteellistaminen.

Nyky-yhteiskunnan ehkä keskeisin piirre on kaikenlaisen tutkimuksellisen tiedon lisääntyminen. Tutkitun tiedon ja asiantuntijan edessä journalistit ovat usein hyvin haavoittuvaisia: heillä ei ole aikaa tarkistaa ja arvioida sitä tietoa, jota tutkimus tuottaa varmana ja ehdottoman tuntuksena.

Kun kaikenkarvaiset tutkijat, asiantuntijat ja tiedemiehet välittävät tietoa, jota journalistin on yhä vaikeampia arvioida, kertoa ketkä tuottavat tietoa, pääsevät ääneen ja millä tavoilla. Journalismin kritiikki voi myös pohtia, onko olemassa varmaa tietoa, kuinka kiistatonta se on ja mitä epävarmuus seurauksista voisi merkitä uutisoinnissa.

Tämänkaltainen pohdinta palvelee ennen kaikkea lukijaa parantamalla juttujen laatua. Jos jutuissa pyritään arvioimaan tiedon pätevyyttä sen lisäksi, että se esitetään ehdottomana totuutena, katsojan mahdollisuudet muodostaa oma näkemys paranevat

Hyvänä esimerkkinä tästä on Esa Väliiverosen tutkimus, jossa kerrotaan, kuinka Lapin metsätuhot syntyivät ja kuolivat julkisuudessa, miten poliittinen ja tieteellinen tutkimus nivoutuivat medioiden nostamaan kohtaan. Samaan aiheeseen liittyen tein itse tutkimusta, josta kävi ilmi, että toimittajilla ei ole ollut aikaa perehtyä kasvihuoneilmioista käytävään tieteelliseen keskusteluun, ja sen vuoksi he välittävät sirpaleista ja hämmentävää tietoa, jossa varmat uutiset ilmiön vaarallisuudesta ja vaarattomuudesta kumoavat toisiansa.

“Journalistit kestävät kyllä kritiikkiä ja sitähan saamme hyvänen aika joka päivä jokaisesta jutusta. Keskenään kauhistelemme journalismin viihteellistymistä ja liiketalouden ehdoilla pelaamista. Mietimme, mitä sille voisi tehdä. Kun keskustelua käydäänkin toimittajien ja tutkijoiden välillä, käy helposti niin että yksittäinen toimittaja tehdään yhtäkkiä vastuulliseksi asioista joille hän ei mahda yhtään mitään.”

toimittaja Pentti Rovamo

(2) Kliseiden välttäminen.

Byrokratian vaarana on, että maailma sen alla alkaakin kulkea omia latujansa, mikä sitten voi näkyä esimerkiksi siinä, että nuoret eivät enää tilaa lehteä tai lukevat sieltä vain menovinkkejä.

Journalismin tutkimus voi auttaa journalistia valtavirrasta poikkeavan näkökulman hahmottamisessa. Tutkimus selvittää usein sitä, kuinka tiettyjä teemoja käsitellään ja kehystetään mediassa. Katsomalla sitä, miten yleensä asiat tehdään, voi kehittää omaa tapaa kertoa asioista, uusia näkökulmia ja erilaisia tapoja.

Teksteihin, juttuihin ja ohjelmiin paneutuva tutkimus kertoo, miten journalisti kirjoittaa, miten esimerkiksi kätkee mielipiteensä tekstin alle.

“Journalistiset valinnat ja niiden perusteet pitäisi tehdä nykyistä julkisemmiksi juuri siten kuin journalismi itse tekee koko ajan meidän puolestamme politiikalle, taloudelle ja hallinnolle.”

tutkija Heikki Heikkilä

Tämän prosessin katsominen ulkopuolisen tutkimuksen silmin auttaa näkemään omia tekstejä, juttuformaatteja, aihe- ja tyylivalintoja uudessa valossa.

Esimerkiksi tutkimus, jossa käytiin läpi televisiouutisissa haastatellut ihmiset, osoitti, että asiantuntijat ja auktoriteetit olivat edelleen harmaissa puvuissa istuvia miehiä, kun sen sijaan uutisissa nykyisin korostuva ihmisläheisyys merkitsi lähinnä naisia kauppakärryjen työntäjinä, muotinäytöksissä ja uimarannoilla.

Tai kuten sisältöanalyysi osoitti, Martin Saarikangas sai vapaasti esitellä näkemyksiään Suomen tilasta ja tulevaisuudesta. Yleisradion ajankohtaisohjelmissä häntä arvioitiin kriittisesti kaksi kertaa sadassa, kun sen sijaan Kirsi Piha sai osakseen työttölyä.

Voidaan myös ajatella, että esimerkiksi uudet yhteiskunnalliset liikkeet esitetään keskiverrosta poikkeavina kummajaisina tai marginaalina. Yhtä hyvin voisi tehdä eksoottisen maailmankuvafeaturen valtiovarainministeriön budjettiosastolta.

(3) Oman työprosessin ongelmien sijoittaminen laajempaan yhteyteen.

Moni journalisti valittaa lisääntyvää kiirettä ja yrittää sopeutua muuttuviin juttukriteereihin. Näitä toimittajia tutkimus voi auttaa sijoittamaan omaan työhön liittyviä käytännön ongelmia laajempaan yhteyteen.

Miten selittää sitä epämurkavaa tunnetta, kun oma juttuidea tulonsiirroista ei mene läpi ja toinen pedofiliaan paneutuja saa runsaasti väriä ja

palstatilaa. Tai miten ymmärtää tilannetta, jossa omien juttujen pituus tuntuu lyhenevän kaiken aikaa, analyysit ja pohdinnat jäävät syrjään ja toimittaja kirjoittaa yhä enemmän menovinkkejä ja tuote-esittelyitä tai ihmisläheisiä reportaaseja, joissa "tavalliset ihmiset" esiintyvät hassunkurisina ja hellyttävinä.

Yksi keskeinen toimittajan työhön vaikuttava tekijä on kiire. Moni kokee sen itse aiheutetuksi tai omasta kyvyttömyydestä johtuvaksi. Myös kiirettä ja sen syitä voidaan tutkia. Kiire ei ole välttämättä sattuma, voi esimerkiksi olla, että toimittajan tuottama tekstimäärä on koko ajan kasvussa. Tutkimus yleensä seurailee toimittajan työprosesseissa tapahtuvia trendejä.

Yksinkertainen analyysi voi kertoa, ovatko jutut todella lyhentyneet. Vähän monimutkaisempi voi paljastaa esimerkiksi sen, miten toimittajien valta vaikuttaa omiin teksteihinsä kehittyä. Mielenkiintoinen on esimerkiksi Heikki Luostarisen tutkimus, jossa hän esittää, että toimittajien valta vaikuttaa siihen, millaisia sota-uutisia he pistävät ruudusta ulos, on jatkuvasti vähentynyt sitten 1960-luvun, jolloin ensimmäiset televisiosodat soitettiin.

Kotimaisista tutkimuksista voisi lukea vaikkapa Tuomo Mörän töitä, joissa haastattelujen perusteella selvitetään, miten ajan puute ja kiire vaikuttavat siihen, että juttuun valitaan aina samat lähteet ja näkökulmat.

4) Toimituksellisen työn resursoiminen.

Useimmiten huonoissa jutuissa ei ole kyse huonosti tehdystä jutusta. Annettuun aikaan ja resursseihin nähden moni pintapuoliseltakin näyttävä juttu on huippusuoritus.

Jos toimittaja pyrkii itse kehittämään työtään ja raivaamaan itselleen lisää tilaa ja aikaa toimituksessa, tutkimuksen antamat tulokset voivat kenties olla konkreettisenä apuna keskusteluissa toimituspäällikön tai päätoimittajan kanssa. Jos tutkimuksen kautta esimerkiksi voidaan näyttää vähentyneet resurssit tai että jokin asia on käsitelty pintapuolisesti, sitä voi käyttää perusteena oman työn lisäresursseille.

Journalismikritiikki tai tutkimus voisi toimia perusteena päätoimittajan ja kustantajan suuntaan: näissä alueissa tarvittaisiin vahvistusta, researchia, koulutusta.

"Journalismin kritiikin pitäisi antaa eväitä myös tutkittavan kohteen muuttamiselle. Siksi toimitusten työn historiallinen analyysi on tärkeää."

tutkija Merja Helle

5) Ammatti-identiteetin pohdinta.

Viimeisenä kohtana nostan esiin laajemman kysymyksen toimittajan ammatti-identiteetistä ja sen merkityksestä. Journalismi on tappava ammatti, josta harva selviää kovinkaan hyvin hengissä. Journalismissa on paljon kyse roolin ottamisesta, joka ajaa esimerkiksi ulkopuolisuuteen ja kynnisyteen ja kypsyymiseen. Monille journalisteille on tärkeä puhua institutionaalisen objektiivisuuden suojissa. Journalisti näyttäytyy yhtä puolueettomana kuin virkamies tai tutkija tai lääkäri.

Journalistista lokeroa luonnehtii ulkopuolisuus, journalismi asettuu kaiken ulkopuolelle ja tarkkailee kaikkea muuta. Toisaalta se tarjoaa puhujalleen aseman ja instituution, jonka suojista ampua, mutta toisaalta, byrokraatian keskeisin ongelma journalismin kannalta on, että se vie puhujaltaan äänen.

Journalisti kadottaa mahdollisuuden argumentoida omia mielipiteitään, työstä tulee entistäkin puisevampaa ja suuri osa energiasta ohjautuu objektiivisuuden osoittamiseen.

Toisaalta on kysyttävä kuka on journalisti? Toimituksissa toimittajuuden identiteetti on kenties muuttumassa. Yhä enemmän on tulossa journalismia, joka on sisäisiä ammatillisuutta ja professionaalista tekstinkäsittelytaitoa. Ammatillisuus ymmärretään niin kuin muuallakin: nimettömyytenä, erikoisosaamisena ja tietyn tietomäärän ja aihealueen hallitsemisena, siis hyvin byrokraattisesti.

Samalla esimerkiksi, kuten Pekka Isotalus esittää väitöskirjassaan – ja itse kukin voi havaita televisioruudustaan – televisiossa juontajan ja toimittajan roolit ovat sulautumassa. Journalismi on yhä enemmän kommentointia, tulkintaa ja kommentoinnin tulkintaa.

Ehkä tutkimus ja kritiikki voisivat herättää keskustelua myös journalistin roolista. Meillähän journalistista puhutaan jo lähtökohtaisesti vähän punaisin poskin, ettei turhaan nostettaisi omaa häntää tai erehdyttäisi luulemaan liikoja. Suomessa objektiivisuuden vaatimus ja “tosiasioihin vetoaminen” ovat syvällä vakavamielisessä protestanttisessa kulttuurissa eikä omapäinen ajattelu ole koskaan ollut kovinkaan korkeassa kurssissa.

Suomalaisessa perinteessä journalistin rooli analysoijana, asioita yhdistelevänä renesanssi-ihmisenä ja keskustelijana, jota vanhat journalistit esimerkiksi anglo-amerikkalaisessa perinteessä ovat, on hyvin heikko. Luen itse mielelläni riippumattoman, asioihin perehtyneen ja omaperäisesti kirjoittavan journalistin tekstejä. Valitettavan harvoin tosin suomalaisista lehdistä. Kuten tutkijakollegani sanoi: Suomessa vanhoista toimittajista tulee yleensä ravintola- tai matkailutoimittajia.

Haulikko soikoon

Mitä journalismin avaaminen epävarmuudelle ja subjektiivisuudelle merkitsisi yhteiskunnallisten liikkeiden kannalta? Ehkä sitä, että yhä useampi saisi äänensä kuuluviin mediassa. Yhä useampi voi kertoa, miten ajattelee ja ajatuksensa perustelee. Näitä mielipiteitä ei paloittelaisi, trivialisoitaisi, riepoteltais ja kärjistettäisi, vaan journalismi voisi saattaa erilaiset äänet vuorovaikutukseen toistensa kanssa. Journalismi analysoisi, pohtisi ja auttais rakentamaan keskusteluja, jotka alkaisivat jostakin ja ehkä myös päättyisivät johonkin. Valtavirrasta poikkeavien liikkeiden näkökulmia tuotaisiin julkisuuteen jo ennen kuin ilkivalta alkaa ja ne päästettäisiin esiin tasavertaisina. Nyt liikkeet nähdään useimmiten vasta sen jälkeen, kun ne tekevät jotakin lainvastaista, ja noteeraamisen rajat nousevat koko ajan. Usein huomaaminen tarkoittaa sitä, että paikalle kutsutaan valtiollisen poliisin tutkija, joka alkaa psykologisoida liikettä isäkapinaksi samalla kun toisen puolen näkökannat esitellään rationaalisten laskelmien ja poliisin auktoriteetin avulla. Ehkä osaksi huomaamatta hukataan keskustelun mahdollisuus ja ajaututaan keskustelussa kuolleeseen kulmaan, jossa enää haulikot ja maalipommit puhuvat.

Nämä haasteet tarjoavatkin vähintään yhtä suuren haasteen myös journalismin tutkijoille ja kriitikoille kuin toimittajille. Journalismin tutkimus ajautuu helposti omissa instituutioissaan norsunluutorniin, jossa sen kyky puhua siitä, mitä tapahtuu, heikkenee niin kuin aina alueella, jota katsotaan liian läheltä. Kun tutkimusala on kuitenkin kohtuullisen kapea ja rajattu, syntyy helposti suurennuslasisyndrooma, jossa linssi paisuttaa juuri sen kohdan, johon katse sattuu pysähtymään ja laajemmat yhteydet ja käytännön prosessit jäävät näkemättä. Sen sijaan että journalismin tekemisen ja sen tutkimisen välinen vuorovaikutus olisi nollasummapeli, jossa molemmat kamppailevat elintilasta ja toisen voitto on toisen tappio uskon, että tutkimus ja käytäntö voisivat olla tuomassa toisilleen lisäarvoa. On hyvä pitää sisällään hengissä sekä tutkijan että toimittajan roolit. Kokemuksesta tiedän, että jokaisen toimittajan sisässä asuu suuri journalismin tutkija, mutta voisiko myös jokaisen journalismin tutkijan sisässä asua edes pieni journalisti?

*VTL Anu Kantola on tutkija
Helsingin yliopiston viestinnän laitoksella.*